

İSLAM VE YORUM

Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar

I. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

MALATYA İLAHİYAT VAKFI

MALATYA 2017

Malatya İlahiyat Vakfı İlmî Araştırmalar Serisi No: 1

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

Takım Numarası
978-605-68015-0-1 (Tk)

ISBN
978-605-68015-1-8 (1.C)

1. Baskı Aralık 2017 Ankara 500 Adet

Editörler

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Doç. Dr. Mehmet BİRSİN
Doç. Dr. Cahit KÜLEKÇİ
Yrd. Doç. Dr. Serkan DEMİR
Yrd. Doç. Dr. Mustafa BOZKURT
Arş. Grv. Zekeriya DOĞRUSÖZLÜ

İsteme Adresi

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 3774999
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara
Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312. 354 91 32
e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

Açıklama: Bu eserde “Kitaptan Bölüm” olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

HİCRÎ BİRİNCİ ASIR OLAYLARINDA DİN YORUMU VE SİYASET İLİŞKİSİ

Dr. Mücahit Yüksel

Diyaret İşleri Başkanlığı

Giriş

İnsanın fitrî bir ihtiyacı olan din ile kısaca “*Yönetme sanatı*” şeklinde tanımlayabileceğimiz siyaset arasındaki ilişki çok eskilere dayanmaktadır. Nitekim ilk insandan itibaren din her zaman var olmuş ve insanlar nezdinde her zaman değer görmüştür. Aynı şekilde insanların birlikte yaşayışlarının doğal bir sonucu olarak yönetim meselesi de farklı zamanlarda ve mekânlarda değişik tezahürler göstermiştir.

Bu noktada üç soru önem arz etmektedir:

- Din ve Siyaset arasında nasıl bir ilişki vardır?
- Din ve Dinin yorumu nasıl ayırt edilmelidir?
- Dine karşı nasıl samimi olunmalıdır?

İlk olarak din-siyaset ilişkisine temas etmek gerekirse; İlahî mesajın genel ismi olan İslâm, bir inanç ve ahlâk sistemi olmanın ötesinde, aynı zamanda dünya hayatına ilişkin hukukî düzenlemeler de getiren bir din olduğu için, bu arada bir siyasî yapılanmanın varlığını da öngörmektedir. İslâm, bütün bir insan ve toplum hayatını ilgilendiren ve onlara yönelik hükümler koyan bir din olunca, koyduğu hükümlerin uygulanmasını sağlayacak, kontrol edecek ihlalleri, cezalandıracak yaptırım gücü bulunan bir kuruma yani siyaset ve devlete ihtiyaç duyulur.¹

İnsan topluluklarının tarihî gelişimi boyunca görüş açılarının farklı oluşu, beşerî işlerde kaçınılmaz bir durum olarak görünmektedir. Böylelikle bu topluluklar, muhalefet olgusunu şu veya bu şekilde daima tanımışlardır. İslâm, her ne kadar siyasî veya içtimaî sistem içinde muhalefet ve tenkit görevini

¹ Yaman, Ahmet, *İslâm Hukuku'nun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi*, Esra Yayınları, İstanbul, 1999, s. 16.

yapan, iyiliğe çağırıp kötülükten alıkoyan düzenli bir topluluğun meşru bir biçimde bulunmasının gerekli olduğunu belirtmişse de, bu ilkenin uygulama alanına konulması birçok zorlukla karşılaşmaktadır.² Bu noktada dikkat edilmesi gereken en önemli husus ise, din ve din yorumu arasındaki ayrımı iyi yapmaktır. Zira insan ürünü olan, çeşitlilik arz eden ve yanılma ihtimali bulunan din yorumu ile vahiy ürünü olan, tek olan ve yanılma ihtimali olmayan din karıştırılmaya başlandığı an sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Müslümanların tarihinde dini en iyi bilen sahabe nesli, Dört Halife dönemindeki devlet başkanlarını, onların yönetimlerini ve yönetim kaynaklı icraatlarını hiçbir zaman din olarak anlamamış ve anlatmamışlardır. Onların, zaman zaman yönetici ve onların bazı icraatlarını eleştirmiş olmaları bunu göstermektedir.³

Ancak, dine karşı gösterilen hassasiyet, Râşit halifeler döneminin sonundan itibaren hissedilir derecede azalma göstermiş ve bazı çevreler, samimiyet noktasında gösterdikleri zaaf sebebiyle; makam hırsı, asabiyet, maddileşme gibi etkenlerin de devreye girmesiyle birlikte dini, yol gösterici vasfının yanı sıra kendi konumlarını ve görüşlerini meşrulaştırıcı bir unsur olarak da değerlendirmişlerdir. Nitekim Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de, "...(*Allah*) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fâsıkları saptırır"⁴ buyurmaktadır.

Bu çalışmada yukarıda zikredilen çerçeve dâhilinde bir örnek dönem olan Asr-ı Saâdet ve onun ardılları olan Hulefâ-i Râşidîn dönemi ile Emevîler döneminde din yorumu ile siyaset arasındaki ilişkinin nasıl bir seyir takip ettiği ve bu dönemlerde cereyan eden siyasî olaylarda dinin ve din yorumunun nasıl etki ettiği konularına izahat getirilmeye çalışılacaktır.

1. Asr-ı Saâdette Din yorumu-Siyaset İlişkisi

İslâm tarihinin ilk çağı olan Asr-ı Saâdet, Hz. Peygamber'in, İslâm davetine başladığı andan, onun vefat ettiği zamana dek süren zamanı kapsamaktadır. Başka çağlardan belirgin özelliklerle ayrılan bu dönem, İslâm'ın ideal örneklerinin en mükemmel biçimde gerçekleştiği zaman parçasıdır.⁵

² Nevin Abdülhâlık Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, 2. Baskı, çev: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İst., 2001, s. 15.

³ Özkan, Mustafa, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*, 2. Baskı, Araştırma Yayınları, Ankara, 2015, s. 32.

⁴ Bakara 2; 26.

⁵ Rayyıs, Ziyauddin, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, çev: İbrahim Sarmış, Nehir Yay., İst., 1995, s. 28.

Allah Rasûlü'nün kurduğu düzeni iki yönüyle birlikte nitelemek mümkündür. İslâm, öznel ve nesnel her şeyi kapsamına alıp düzenleme yetkinliğinde olan bir dindir. Bu yüzden, öznel ile nesnel olanın, âhiret ile dünyanın arasında ayırım yapılmasını doğrulamaz. Birer başvuru çerçevesi olarak ayrı ayrı göz önünde bulundurmaya gerektiren kimi sebepler olsa bile, sonuç bakımından, varlıkları ve konumları gereği bunlar uyumlu bir bütünü oluştururlar.⁶

Hız. Peygamber zamanında yasamanın iki temel kaynağı Kur'ân ve Sünnet idi. Buradan da anlaşılmalıdır ki İslâmî kanunların temeli ilahîdir. Hiçbir otoritenin bu iki kaynağa muhalefet hakkı yoktur. Ancak müçtehitler, hakkında nass gelmeyen konularda Kur'ân ve Sünnet'te belirtilen genel ilkeler çerçevesinde içtihat yapabilirler.⁷

Bu çerçevede Hız. Peygamber, kendisine gelen vahiy doğrultusunda ashabına yol göstericilik görevini yerine getirmiş ve yeri geldikçe onlara hem sözlü hem de fiilî açıklamalar yapmıştır. Bununla birlikte bu dönemde de yer yer nassların yorumuna dair farklı anlayışlar ortaya konmuştur. Hız. Peygamber, kendisine vahiy gelmeyen konularda ashabının da görüşlerine başvurmuş ve bu yönde tasarruflarda bulunmuştur.

Bu dönem, Müslümanların siyasetinin, her daim nâzil olan âyetlerle belirlendiği bir dönemdir. Örneğin Allahu Teâlâ, 3 yıllık gizli davet sürecinden sonra elçisine vahyettiği, "*Ey Muhammed! Şimdi sen, sana emrolunanı açıkça ortaya koy ve Allah'a ortak koşanlara aldırış etme.*"⁸ âyetiyle peygamberine daveti açıkça haykırmasını emretmiştir.⁹

Hız. Peygamber, vahiy doğrultusunda yaptığı yorumlarla tasarruflarda bulunurken, bazen ashabının anlayış farkına dayalı muhalefetiyle de karşılaşmıştır. Zira Abdullah b. Übeyy öldüğü zaman, oğlu Abdullah Rasûlullah'a geldi ve babasını kefenlemek için ondan gömleğini istedi; o da verdi. Ardından da onun cenaze namazını kaldırmasını istedi. Rasûlullah, onun cenaze namazını kaldırmak için kalkınca Hız. Ömer de kalktı ve "*Ey Allah'ın Rasûlü! Allah (c.c.) men ettiği halde kaldıracak mısınız*" dedi. Rasûlullah ise, "*Rabbim beni serbest bıraktı*" diyerek "*Onlar için ister bağışlanma dile, ister dileme (fark etmez.) Onlar için*

⁶ Rayyıs, *a.e.*, s. 30.

⁷ Emin, Ahmet, *Fecru'l-İslâm*, Müessesetü Hindâvî, Kahire, 2011, ss. 255-256.

⁸ Hicr 15; 94.

⁹ İbni Hişâm, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2. Baskı, thk: Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdulhafız eş-Şelebî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır, 1955, I, 409; et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1. Baskı, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1407, I, 541.

yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir.”¹⁰ âyetini okudu. Buna karşı Hz. Ömer de “O münafık olduğu halde namazını kıldıracak mısın?” dedi. Sonra Allahu Teâlâ, “Onlardan ölen hiçbirine asla namaz kılma ve kabrinin başında durma. Çünkü onlar Allah’ı ve Rasûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler.”¹¹ âyetini nâzil etti.¹²

Evs ve Hazrec, Cahiliye döneminde birbirileriyle savaşmaktaydılar. Rasûlullah (s.a.v.) İslâm davetiyle geldiği zaman aralarında sulh ve kardeşlik oldu. Ancak bazen eski günlerdeki rekabetin canlandığı da görülmekte ve çatışmaya ramak kala ihtilaflar yaşanmaktaydı. Bu gibi durumlarda Rasûlullah, onların aralarını düzeltmek için yine âyetleri referans almıştır. Bir gün Evs ve Hazrec kabilelerinden iki kişi, yanlarında da bir Yahudi varken oturuyorlardı. Yahudi, onlara Cahiliye dönemindeki günlerini hatırlattı ve bunun ardından onlar birbirilerine sövmeye ve kavga etmeye başladılar. Sonra da kabilelerini çağırdılar ve Evs ile Hazrec silahla çıktılar. Durum, Rasûlullah’a ulaştınca hemen yanlarına geldi ve onlara nasihat etmeye başladı. Allahu Teâlâ da şu âyeti indirdi: “Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız, imanınızdan sonra sizi döndürüp kâfir yaparlar.”¹³ ve “Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır.”¹⁴ âyetine kadar okudu.¹⁵

Mekke döneminden farklı olarak Medine döneminde Müslümanlar, Yahudi, Hıristiyan ve münafıklarla daha yoğun ilişkiler yaşamışlardır. Onlarla girdikleri diyaloglarda da âyetler her zaman yol gösterici olmuştur.

Rasûlullah, 16 ya da 17 ay boyunca Mescid-i Aksa’ya doğru namaz kıldı. O, Ka’be’ye doğru yönelmek istiyordu. Allah Teâlâ, “(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) elbette seni, hoşnut olacağın kibleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun,

¹⁰ Tevbe 9; 80.

¹¹ Tevbe 9; 84.

¹² İbni Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, thk: Mustafa Abdülvâhid, Dârü’l-Ma’rife, Beyrut, 1976, IV, 65; el-Makrizî, Takiyuddin Ahmed b. Ali b. Abdulkâdir, *İmtâu’l-Esmâ’ Bimâ li’n-Nebî mine’l-Ahvâl ve’l-Emvâl ve’l-Hafede ve’l-Metâ’*, 1. Baskı, thk: Muhammed Abdülhamid en-Nümeysi, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, II, 90-91; el-Âmiri, Yahyâ b. Ebu Bekr b. Muhammed b. Yahya, *Behcetü’l-Mehafil ve Buğyetü’l-Emasil fi Telhisi’l-Mucizati ve’s-Şemâil*, Dârü Sâdır, Beyrut, ty. II, 68-69.

¹³ Âl-i İmrân 3; 100.

¹⁴ Âl-i İmrân 3; 105.

¹⁵ İbni Şebbe, Ömer b. Şebbe b. Ubeyde, *Tarihu’l-Medine*, thk: Fühaym Muhammed Şeltût, Seyyid Habîb Mahmud Ahmed Hesabına Allah Rızası İçin Vakıf, Cidde, 1399, II, 418.

(namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rabblerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.”¹⁶ âyetini indirdi. Bunun üzerine Yahudiler, “Onları kıblelerinden çeviren nedir?” diye konuşmaya başlayınca Allahu Teâlâ, “ ... De ki: “Doğu da, Batı da Allah’ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.”¹⁷ âyetini indirdi.¹⁸

Ayrıca Hz. Peygamber’in, Abdullah b. Cahş liderliğinde gönderdiği seriyenin, haram aylarda bulunulmasına rağmen müşriklerin kervanına saldırmasını kendi propagandaları için fırsat bilen Kureyş, “Muhammed ve ashabi haram ayları helal yaptı, kan döktüler, mallara el koydular ve adamları esir aldılar” deyince ve Yahudiler de buna katılınca Allâhu Teâlâ, onlara cevap sadedinde, “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”¹⁹ âyetini indirmişti.²⁰

Medine’ye gelişinin ilk günlerinde iç düzeni sağlamaya yönelik faaliyetlerini tamamlayan Hz. Peygamber, cihat emrinin de gelmesiyle birlikte Müslümanları cihada teşvik etmiş ve bu hususta nâzil olan âyetler yine referans olmuşlardır. Nitekim Allahu Teâlâ, “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeceklerine sevinirler.”²¹ buyurmuştur.

¹⁶ Bakara 2; 144.

¹⁷ Bakara 2; 142.

¹⁸ el-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa, *Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi's-Şerîa*, 1. Baskı, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1405, II, 571-572; İbni Seyyidinnâs, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Uyûnu'l-Eser fî Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk: İbrahim Muhammed Ramazan, Dârü'l-Kalem, Beyrut, 1993, I, 267-269.

¹⁹ Bakara 2; 217.

²⁰ *el-Kelâf*, Ebü'r-Rebî Süleyman b. Musa b. Salim, *el-İktifâ fî Meğâzi'l-Mustafa ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, 1. Baskı, thk: Muhammed Kemaluddin İzzuddin Ali, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1997, I, (II), 10-11.

²¹ Âl-i İmrân 3; 169-170.

Ayrıca Hendek savaşı öncesinde hendek kazılırken samimi Müslümanlar ihtiyaç için izin alırken, münafıklar ise kaytarmak için izin almaktaydılar. Allahu Teâlâ, göndermiş olduğu âyetlerle²² bu durum hakkında da yol göstermiştir.²³

2. Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Din Yorumu-Siyaset İlişkisi

Hulefâ-i Râşidîn dönemi, dinlerinin prensiplerini Hz. Peygamber'den öğrenen ashabın, vefatından sonra da onun örnekliliği doğrultusunda hayatlarını sürdürme gayretlerinin yaşandığı dönemdir.

Bu dönem; genel hatlarıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın ilk 6 yılında Hz. Peygamber dönemine uygun olarak yaşanmış fakat Hz. Osman'ın hilâfetine ortalarından itibaren fitne, Müslüman toplum arasında yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte yeni fraksiyonlar da zuhur etmiş ve her grup, kendisine toplumda meşru bir zemin bulabilmek için nassların yorumlarından faydalanmıştır.

Bu bölümde, her bir halifenin dönemi, yaşanan siyasi olaylar ve nasslara getirilen yorumların bu olaylardaki etkileri bakımından ele alınacaktır.

2.1. Hz. Ebû Bekir

Hz. Ebû Bekir döneminde sırasıyla; Hz. Peygamber'in vefatıyla yaşanan endişe ve kaygıların giderilmesi, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi, Üsâme b. Zeyd ordusunun gönderilmesi, irtidat ve irtica hadiselerinin bastırılması ve ilk fetihlerin başlaması hadiselerinde Kur'an'ın referans olarak kullanıldığı görülmüştür.²⁴

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman, başta Hz. Ömer olmak üzere sahâbenin çoğu, aşırı bir sarsıntı yaşadı. Böyle bir ortamda soğukkanlı kalmayı başarabilen Hz. Ebû Bekir, ashabın bulunduğu mekâna geldi ve şöyle dedi: "*Ey İnsanlar! Kim Allah'a ibadet ediyor idiyse bilsin ki Allah diridir ve ölmez; kim de Muhammed'e tapıyor idiyse bilsin ki o ölmüştür.*" Muhakkak ki Alahu Teâlâ Hz. Muhammed için söyle dedi: "*(Ey Muhammed!) Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da*

²² "Mü'minler ancak Allah'a ve peygamberine inanan, onunla beraber toplumu ilgilendiren bir iş üzerindeyken ondan izin almadan çekip gitmeyen kimselerdir. O hâlde bazı işlerini görmek için senden izin isterlerse, içlerinden dilediğine izin ver ve onlar için Allah'tan başıslama dile. Şüphesiz Allah çok başıslayandır, çok merhamet edendir." (Nur 24; 62.), "(Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın. İçinizden birbirini siper ederek sıvışıp gidenleri Allah gerçekten bilir. Artık onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belânın gelmesinden veya elem dolu bir azaba uğramaktan sakınsınlar." (Nur 24; 64.)

²³ el-Kelâf, el-İktifâ, I, (II), 119-120.

²⁴ Ayar, Kenan, *Sahâbe Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014, s. 16.

öleceklerdir.”²⁵ Sonra “Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar?”²⁶ ve “Her nefis ölümü tadacaktır.”²⁷ buyurdu. Sonra da “Muhammed, ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler gelip geçmiştir. Şimdi o ölür veya öldürülürse gerisingeriye (eski dininize) mi döneceksiniz? Kim gerisin geriye dönerse, Allah’a hiçbir zarar veremez. Allah, şükredenleri mükâfatlandıracaktır.”²⁸ buyurdu diyerek herkesi yatıştırdı.²⁹

Rasûlullah’ın cenaze işlerinin sürdüğü esnada Ensâr’ın, Benî Sâide sakifesinde toplandığı ve halifelik konusunu görüştüğü haberi gelince Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde ile birlikte oraya gitti. Bu toplantıda Ensâr, kendilerinin hilâfete daha layık olduğunu ifade ederken şu âyeti delil gösterdi: “Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine’ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”³⁰ Onların sözü bittikten sonra Hz. Ebû Bekir ise, onların söylediklerini onayladıktan sonra Muhacir için, “Bu mallar özellikle, Allah’tan bir lütf ve hoşnutluk ararken ve Allah’ın dinine ve peygamberine yardım ederken yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir muhacirlerindir. İşte onlar doğru kimselerin ta kendileridir.”³¹ âyetini okudu ve Allah size, “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve doğrularla beraber olun.”³² âyetine sadık kalmanızı emretti diyerek burada da uzlaştırıcı bir rol oynadı ve muhtemel bir fitneye engel oldu.³³

²⁵ Zümer 39; 30.

²⁶ Enbiya 21; 34.

²⁷ Enbiya 21; 35.

²⁸ Âl-i İmrân 3; 144.

²⁹ el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitabu'r-Ridde Mea Nebze min Fütûhi'l- Irak*, 1. Baskı, thk: Yahya el-Cebbûrî, Dârü'l-Çarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990, s. 31; el-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Cümel min Ensâbi'l-Esrâf*, 1. Baskı, thk: Süheyl Zekkâr-Riyad ez-Zirikî, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1996, I, 566; et-Taberî, *Tarih*, II, 223; İbn A'sem el-Kûfî, Ahmed b. Muhammed, *el-Fütûh*, 1. Baskı, thk: Ali Şîrî, Dârü'l-Edvâ, Beyrut, 1991, I, 6; İbni Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1. Baskı, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II, 205-206.

³⁰ Haşr 59; 9.

³¹ Haşr 59; 8.

³² Tevbe 9; 119.

³³ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 36.

Hız. Ebû Bekir'in, halife olduktan sonra karşılaştığı ilk muhalefetlerden birisi, Hız. Peygamber'in mirası konusunda Hız. Fatıma ile yaşadığı olaydır. Hız. Fatıma, Rasûlullah'ın mirasını istemek için geldiği zaman ona, "Biz miras bırakmayız, bıraktıklarımız sadakadır" hadisini hatırlattı. Hız. Fatıma da, "Fatıma'nın hoşnutluğu benim hoşnutluğum, kızgınlığı da benim kızgınlığımdır. Kim kızım Fatıma'yı severse beni sevmiş olur, kim onu razı ederse beni razı etmiş olur, kim de onu kızdırırsa beni kızdırmış olur" sözünü delil getirdi.³⁴

Hız. Ebû Bekir'i bekleyen önemli meseleler arasında Usame ordusunun gönderilmesi ve ridde olayları da vardı. Rasûlullah'ın vefatından sonra Hız. Ömer, Hız. Ebû Bekir ile konuştu ve onun, ridde olayları patlak vermişken orduyu göndermesinin, kendisi için tehlikeli olacağını söylemesine rağmen Hız. Ebû Bekir, kendisini bu şehirde yırtıcı hayvanlar dahi parçalayacak olsa yine de Rasûlullah'ın, "Üsâme'nin ordusunu gönderin" emrini yerine getireceğini söyledi ve "De ki: "Bizim başımıza ancak, Allah'ın bizim için yazdığı şeyler gelir. O, bizim yardımcımızdır. Öyleyse mü'minler, yalnız Allah'a güvensinler."³⁵ âyetini okudu. Hız. Ömer, namazı reddetmeyip zekât vermeyi reddedenlere bu senelik toleranslı davranmasını, onların, bu hallerinden dönebileceklerini söyleyip "İnsanlarla; "lâ ilâhe illallah" deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer bunları yaparlarsa, Allahu Teâlâ'nın hakkı hariç kanlarını ve mallarını benden korurlar" hadisini hatırlattı. O da, "İnsanlarla; "lâ ilâhe illallah" deyinceye, namaz kılincaya, zekât verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer bunları yaparlarsa, Allah-u Teâlâ'nın hakkı hariç kanlarını ve mallarını benden korurlar" hadisini hatırlatarak³⁶ "Rasûlullah'a verdikleri bir deve ipini dahi bana vermezlerse onlarla savaşacağım" dedi ve "İnsanlarla üç şey üzere savaşmakla emrolundum: Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namazı ikame etmek ve zekâtı vermek" hadisini delil gösterdi.³⁷ Ardından da, "Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar

³⁴ İbni Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-İmâme ve's-Siyase*, 3. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, I, 17.

³⁵ Tevbe 9; 51.

³⁶ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, ss. 51-52; İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 19.

³⁷ el-Vâkıdî, *Kitabu'r-Ridde*, ss. 51-52; İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 19.

bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir."³⁸ âyetini okudu.³⁹

Hız. Peygamber'in vefatının ardından patlak veren sorunları, nassların rehberliğinde ashâbla istişare yaparak çözen Hız. Ebû Bekir, içerdeki asayişî sağladıktan sonra, İslâm davetinin yayılması faaliyetlerine yani fetihlere, kaldığı yerden devam etti ve bu kapsamda Arap Yarımadası'nın dışına da fetih hareketlerini başlattı.

Bu süreçte yine din ve onun yorumunun, etkin rol oynadığı görülmektedir. Irak ve Suriye bölgelerine yapılan akınlarda, başarıların yanı sıra yer yer başarısızlıklar da yaşanmıştır. Bu süreçte hem Müslümanların cihada teşviki hem de başarısızlık durumunda tesellisi sadedinde nassların etkin rol oynadığı görülmektedir. Örneğin; Müsennâ b. Hârise, İranlıların saldırıları karşısında bunalinca Hız. Ömer, Hız. Ebû Bekir'e, Yemame'deki Halid b. Velîd'in ona destek için gönderilmesini tavsiye etti. Bunun üzerine Hız. Ebû Bekir, Halid'e şu mektubu yazdı: "*Bismillahirrahmanirrahim, Rasûlullah'ın halifesi Abdullah Ebû Bekir'den, Halid ve onun yanındaki Muhacir, Ensâr ve ihsan ile tabi olanlara, Selâmun Aleykum, Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a hamd ederim. Va'dini gerçekleştiren ve kuluna yardım eden, dostunu aziz kılan, düşmanını zelil kılan, tek başına, gruplara galip gelen Allah'a hamd olsun. Allah, kendinden başka ilah olmayandır. Allah, şöyle buyurdu:*

"Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir."⁴⁰ Ardından da cihadın farz kılınışını anlatan şu âyeti okudu: "Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz."⁴¹ Ardından da "Gerek yaya olarak,

³⁸ Nûr 24; 55.

³⁹ el-Vâkadî, *Kitabu'r-Ridde*, s. 52.

⁴⁰ Nûr 24; 55.

⁴¹ Bakara 2; 216.

gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihat edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”⁴² âyetini yazdı.⁴³

Hâlid b. Velîd, Irak tarafına hareket ederken Hz. Ebû Bekir, Müsennâ'ya da mektup yazdı ve şöyle dedi: “Ey Müsennâ! Sana Hâlid b. Velîd'i gönderdim. Yanındakilerle birlikte onu karşıla ve ona yardımcı olun. Ona kesinlikle isyan etmeyin. Allah Teâlâ, Kur'ân'da “Muhammed, Allah'ın Resûlüdür. Onunla beraber olanlar, inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah'tan lütuf ve hoşnutluk istediklerini görürsün.”⁴⁴ buyurmaktadır.”⁴⁵ Yani Hz. Ebû Bekir, askeri hem cihada teşvik etmek, hem olumsuz durumlarda teselli etmek, hem de görevlerinde dikkatli olmaları ve egolarına yenilip samimiyetten ayrılmak suretiyle huzursuzluk çıkarmamaları noktasında terbiye etmek için âyetlerden istifade etmiştir.

2.2. Hz. Ömer

Hz. Ömer, halife olduğu zaman, Hz. Ebû Bekir dönemindeki fetihleri sürdürdü. Bu fetih siyasetinde yine dinin teşvik edici etkisi kendisini hissettirmiştir. Örneğin Yezdücerd yönetimindeki İran cephesinde zor anlar yaşandığı zaman halife, askerleri teşvik etmek için, “O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidâyetle ve hak dinle gönderendir.”⁴⁶ âyetini onlara hatırlatmıştır.⁴⁷

Bizans karşısında zor durumlar yaşandığı ve Hâlid b. Velîd'in destek çağrısı karşısında Müslümanlarda bir rehavet görüldüğü zaman ise, Amr b. Saîd öne çıkmış ve “Ey iman edenler! Savaş düzeninde iken kâfirlerle karşılaştığımız zaman sakın onlara arkanızı dönmeyin (savaştan kaçmayın). Savaş taktiği olarak düşmanı vurmak için çekilme, ya da diğer bir birliğe katılmak durumu hariç- böyle bir günde her kim onlara arkasını dönerse mutlaka o, Allah'ın gazabına uğramış olur. Onun varacağı yer de cehennemdir. Ne kötü varılacak yerdir orası!”⁴⁸ âyetiyle âyetiyle onları teşvik etmiş ve bu tavrından dolayı da ordu komutanı olarak atanmıştır.⁴⁹

⁴² Tevbe 9; 41.

⁴³ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 72-73.

⁴⁴ Fetih 48; 29.

⁴⁵ el-Vâkdi, *Kitabu'r-Ridde*, s. 221; İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 74.

⁴⁶ Tevbe 9; 33.

⁴⁷ et-Taberî, *Tarih*, II, 549; İbni Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1986, VII, 129.

⁴⁸ Enfâl 8; 15-16.

⁴⁹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 152.

Hız. Ömer, fetih hareketlerinin dışında tebliğ faaliyetine de önem vermiştir. O, Kudüs'e girdiği ve kiliseye geldiği zaman Ka'bu'l-Ahbâr, Müslüman olmak için onun yanına gelince Hız. Ömer ona İslâm'ı anlatmış ve "Ey kendilerine kitap verilenler! Birtakım yüzleri silip de tersine çevirmeden yahut cumartesi halkını[120] lânetlediğimiz gibi onları lânetlemeden, yanınızda bulunanı (Tevrat'ı) doğrulayıcı olarak indirdiğimiz bu kitaba (Kur'ân'a) iman edin. Allah'ın emri mutlaka yerine gelecektir."⁵⁰ âyetini okumuş ve Ka'b da bunu duyunca Müslüman olmuştur.⁵¹

Hız. Ömer döneminde gündemi meşgul eden en önemli olaylardan biri de feylerin durumu olmuştur. Savaş yoluyla alınan yerler konusunda Müslümanlar arasında ihtilaf yaşanmış ve bazıları, Rasûlullah'ın Hayber'de yaptığı gibi 1/5'nin alınıp kalanın, fatihler arasında dağıtılacağını söylerken bazıları da bu konunun, yöneticiye kaldığını ve dilerse böyle yapabileceği gibi dilerse Hız. Ömer'in Sevâd arazisinde yaptığı gibi, ganimet olarak dağıtmayıp bütün Müslümanların yararına vakfedebileceğini söylemişlerdir.⁵²

Bilâl-ı Habeşî'nin de aralarında bulunduğu ve ganimetin 1/5'inin fatihler arasında taksim edilmesi gerektiğini savunan bir grup "Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah'a, Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir..."⁵³ âyetini delil olarak getirirken buna karşı çıkan Hız. Ömer ise, "Allah'ın, (fethedilen) memleketlerin ahalisinden savaşmaksızın peygamberine kazandırdığı mallar; Allah'a, peygambere, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir). Peygamber size ne verdiyse onu alın, neyi de size yasak ettiyse ondan vazgeçin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah'ın azabı çetindir."⁵⁴ âyetini delil getirmiştir.⁵⁵

⁵⁰ Nisa 4; 47.

⁵¹ İbn A'sem, *el-Fütûh*, I, 228.

⁵² Ebu'l-Ferec, Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî, *Kitâbu'l-Harâc ve Sınâatu'l-Kitâbe*, 1. Baskı, Dârü'r-Reşid, Bağdat, 1981, s. 206.

⁵³ Enfâl 8; 41.

⁵⁴ Haşr 59; 7.

⁵⁵ et-Taberî, *Tarih*, II, 454; Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Harâc*, s. 207.

2.3. Hz. Osman

Hz. Osman dönemini iki bölümde ele almak mümkündür. Onun 12 yıllık hilafetinin ilk 6 yılı sorunsuz bir şekilde geçerken, ikinci 6 yılı ise İslâm toplumunda fitne tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur.

Hz. Ömer, ölümle sonuçlanan yaralanmasında, kendisinden sonraki halifenin seçilmesi için 6 kişiden oluşan ve her biri halife olmaya ehil bir heyet belirledi ve onlardan, kendi içlerinden halifeyi seçmelerini istedi. Bu süreçte yer yer muhalefet durumları ortaya çıktığı da olmuştur. Yine böyle bir durumda Sa'd b. Ebî Vakkâs, "*İsrailoğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü.*"⁵⁶ âyetini gündeme getirerek sükûnet tavsiyesinde bulunmuş ve ortamı yatıştırmıştır.⁵⁷

Hz. Osman dönemi, önceki dönemlere oranla, Müslümanların daha çok ihtilaf yaşadıkları bir dönem olmuştur. Hz. Osman'ın, kabileler arası dengeyi gözetmeyip Ümeyyeoğullarının etkisinde kalması ve tepki alan diğer bazı uygulamaları, Müslümanların ekserisinin tepkisini çekmiştir. Bunlardan ilki de Hz. Ömer'in şehit edilmesinin hemen ardından yaşanmıştır. Zira Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah b. Ömer, babası vefat edince kılıcını almış ve bu işi azmettiğine inandığı Ebû Lü'lü'nün kızını, Hürmüzan'ı ve Cüfeyne'yi öldürmüştür. Bu durumda Hz. Ali, "*Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra tecavüzde bulunana elem dolu bir azap vardır.*"⁵⁸ âyetini gündeme getirerek onun kısas ile öldürülmesini istemiştir.⁵⁹ Hz. Osman ise aynı âyete göre kendisinin Hürmüzan'ın velisi olduğunu söyleyerek diyeti kabul ettiğini ifade etmiştir.⁶⁰

Yine bir diğer konu olarak beytülmâl hakkındaki tasarruf ile ilgili Enfâl sûresinin 41. âyeti yorumlanırken, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, ganimetin 1/5'inden Hz. Peygamber'in, hem kendisi hem de yakın akrabası olan Muttalip

⁵⁶ Mâide 5; 78.

⁵⁷ et-Taberî, *Tarih*, II, 584-585; İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1. Baskı, thk: Ömer Abdüsselâm, Tedmürî, Dârü'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut, 1997, II, 446.

⁵⁸ Bakara 2; 178.

⁵⁹ İbni Kuteybe, *el-Meârif*, 2. Baskı, thk: Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1992, I, 187.

⁶⁰ İbni Sa'd, *et-Tabakât*, V, 43.

ve Haşimoğullarına pay ayırmasına dair uygulamasını devam ettirirken Hz. Osman ise, "yakın akraba" ifadesini kendi yakın akrabası olarak tevîl etmiş ve humustan onlara bağışta bulunmuştur.⁶¹

Hız. Osman döneminde eleştiri konusu olan bir diğer husus da, lüks ve rahat yaşama düşkünlük olmuştur. Bu durumu sesli olarak eleştiren Ebû Zer, Şam valisi olan Muâviye'yi rahatsız etmiş ve onun şikâyeti üzerine Rebeze'ye sürülmüştür. Onun eleştirilerine referans olarak zikrettiği âyet ise, "...Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele."⁶² âyeti olmuştur.⁶³

Bu dönemde şikâyetlerin artması ve valilerden duyulan rahatsızlıklar üzerine Kûfe ve Mısır gibi şehirlerde isyan görüntüleri ortaya çıkmıştır. Bu süreçte yine yönetim ile ayaklanan halkların din yorumları öne çıkmıştır. Zira Hz. Osman'ın, muhalefet eden Kûfeliler'e gönderdiği Muâviye, onları durdurmak için, "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır."⁶⁴ âyetini hatırlatırken Kümeyl b. Ziyâd ise buna, "İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe ilettiler. Allah, dilediğini doğru yola iletir."⁶⁵ âyetiyle cevap vermiştir.⁶⁶

Dönemin karışık olaylarında rol alan bir diğer etken de Abdullah b. Sebe' olmuştur. Abdullah b. Sebe'; Hicâz, Basra, Kûfe ve Şam gibi şehirleri gezip buralarda bir itibar görmeyince Mısır'a gelmiş ve burada, Hz. İsa için dönüşün mümkün görülüp de Hz. Muhammed için görülmemesinin garip bir durum olduğu noktasından hareket ederek fitne yaymak amacıyla "Kur'an'ı sana farz kılan Allah, şüphesiz seni dönülecek bir yere döndürecektir."⁶⁷ âyetini kendi amacına uygun şekilde yorumlamıştır. Hz. Peygamber'in, dönmeye daha layık

⁶¹ Ayar, *Sahabe Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, s. 138.

⁶² Tevbe 9; 34.

⁶³ İbni Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, III, 1034; el-Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşraf*, V, 542.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3; 105.

⁶⁵ Bakara 2; 213.

⁶⁶ İbn A'sem, *el-Fütûh*, II, 386.

⁶⁷ Kasas 28; 85.

olduğunu vurguladıktan sonra her Nebinin bir vasisi olduğundan hareketle Hz. Ali'nin de Hz. Muhammed'in vasisi olduğu fikrini savunmuştur.⁶⁸

Söz konusu bu süreç, Hz. Osman'ın katlini hazırlamıştır. Hz. Osman'ı katletmek amacıyla eve girenlerin yanında Muhammed b. Ebû Bekir de bulunmaktaydı. Muhammed, Hz. Osman'ın sakalını tuttuktan sonra onunla yürüttüğü münakaşasında "*Şimdi mi?! Oysa daha önce isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun.*"⁶⁹ âyetini okumuştur. Onun, kendi davranışlarına bu âyeti referans olarak sunduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰

Toplumların yapısı değiştiğinde ve toplum unsurlarında farklılaşma başladığında, devletin yönetim biçiminin değişmesi de kaçınılmaz olur. Çünkü yönetim aracının, yeni koşullara ayak uydurması zorunludur. Ancak Hz. Osman döneminde böyle olmadı ve kurulu bulunan site devletin yönetim biçim ve tutumu, oluşmakta olan dünya devletinde de değişmedi; aksine dünya devletinin bu biçim ve tutuma uyması beklendi. Bunun sonucu olarak da kimi çatışma ve uyumsuzluklar yaşanmaya başlandı. Sorunlar birbirini izledi ve neticede Hz. Osman'ın son yılları çalkantılar ve güçlükler içinde geçti.⁷¹

2.4. Hz. Ali

Hz. Osman döneminde başlayan fitne, Hz. Ali döneminde kötü meyvelerini vermeye başladı. Bir tarafta Hz. Osman'ın kanını talep eden Muâviye ve Ümeyyeoğulları, diğer tarafta onun katillerinin bulunmasını isteyen Hz. Aişe, gelişen süreçte de Hâriciler Hz. Ali'yi zor durumda bıraktılar.

Hz. Aişe ve beraberindekilerin, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılması isteğiyle muhalefet ettikleri ve Cemel savaşıyla sonuçlanan süreçte onlar ile Hz. Ali'nin Basra valisi Osman b. Huneyf arasında geçen görüşmelerde, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasını isteyen Hz. Aişe ve taraftarları, "*Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmüyor musun ki, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyor.*"⁷² âyetini gündeme getirmişlerdir.⁷³

Bundan önce, Hz. Aişe'nin ordusu Basra'ya yaklaştığı zaman Hz. Ali'nin Basra valisi ise, insanları toplayarak konuşmuş ve bu konuşmasında onları

⁶⁸ et-Taberî, *Tarih*, II, 647.

⁶⁹ Yunus 10; 91.

⁷⁰ el-Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Esrâf*, V, 574; İbn A'sem, *el-Fütâh*, II, 429.

⁷¹ Rayyıs, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, s. 51.

⁷² Âl-i İmrân 3; 23.

⁷³ et-Taberî, *Tarih*, III,15; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, II, 575.

teşvik etmek için, *"Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir."*⁷⁴ âyetini okumuştur.⁷⁵

Yine bu savaşta Hz. Aişe, ordusuyla birlikte ilerlerken Hav'eb suyu başında oturanların köpeklerinin havlamasını duyunca Rasûlullah'ın, *"el-Hav'eb'in köpekleri havladığı zaman içinizden birinin hali nasıl olacak"* sözünü hatırlayıp dönmek istediye de⁷⁶ yanındakilerin ısrarı sonucunda bunu yapamadı.

Cemel olayında Abdullah b. Ömer, Sa'd b. Ebî Vakkas ve Muhammed b. Mesleme gibi sahabe ise tarafsız kalmışlar ve bu konuda karşı karşıya geldikleri Ammâr b. Yasir'e, Rasûlullah'ın, Veda haccında *"Kanlarınız ve mallarınız birbirinize haramdır"* sözünü delil olarak sunmuşlardır.⁷⁷

Savaşta tarafsız kalmayı seçen bir diğer kişi olarak Ebû Musa el-Eş'arî, insanlara hitaben savaşı engellemeye dönük konuşma yaptığı zaman, onun karşısında yer alan Ammâr b. Yasir, *"Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah'ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, adaletli davrananları sever."*⁷⁸ ve *"Baskı ve şiddet kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer (küfürden) vazgeçerlerse, şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla görendir."*⁷⁹ âyetleriyle karşıt görüş dile getirmiştir.⁸⁰

Hz. Osman'ın kanını talep eden Muâviye ise, sürecin sonucunda yaşanan Sıffin savaşı kendi aleyhlerine bir seyir takip edince Amr b. el-Âs'ın önerisiyle Kur'ân sayfalarının mızrakların ucuna takılmasını emretti. Eş'as, bunu niçin yaptıklarını sorduğu zaman ise, *"onun üzerinde anlaşmak için"* dedi. Bunun üzerine Eş'as, Hz. Ali'nin yanına giderek durumu haber verdi. Bu esnada Şamlı bir adam ileri çıkarak şu âyetleri okudu: *"Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmüyor musun ki, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar"*

⁷⁴ Fetih 48; 10.

⁷⁵ İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 57.

⁷⁶ İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 57.

⁷⁷ İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 49.

⁷⁸ Hucurat 49; 9.

⁷⁹ Enfal 8; 39.

⁸⁰ İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 59.

da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyor.”⁸¹ “Aralarında hüküm vermesi için Allah’a (Kur’ân’a) ve peygambere çağırıldıkları zaman, bir de bakarsın ki içlerinden bir grup yüz çevirmektedir. Ama gerçek (verilen hüküm) kendi lehlerinde ise, boyun eğerek ona gelirler. Kalplerinde bir hastalık mı var, yoksa şüphe ve tereddüde mi düştüler? Yoksa Allah ve Resûlünün kendilerine karşı zulüm ve haksızlık edeceğinden mi korkuyorlar? Hayır, işte onlar asıl zalimlerdir. Aralarında hüküm vermek için Allah’a (Kur’ân’a) ve Resûlüne davet edildiklerinde, mü’minlerin söyleyeceği söz ancak, “işittik ve iman ettik” demeleridir. İşte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.”⁸² âyetlerini okudu.⁸³ Böylece Muâviye ve ordusu bu davranışlarıyla, Müslümanların değer verdiği nassları kendi çıkarları için kullanmış oldular.

Ashabın önde gelenlerinden olan Ammâr b. Yasir, Sıffin savaşında şehit olmuştu. Bu durum, Rasûlullah’ın, iki taraftan hangisinin haklı olduğuna dair bir delil olarak kabul edilebilecek olan bir sözünü de hatıra getirdi. Zira Hz. Peygamber, Ammâr b. Yasir’e hitaben, “*Seni azgın bir topluluk öldürecek*” demişti. Amr b. el-Âs, bunu Muâviye’ye hatırlatınca o, kendi işine gelecek tarzda bir yorum yaparak “*Onu sadece savaşa getirenler öldürdü.*” diye cevap verdi.⁸⁴

Ayrıca Muâviye, bu savaşta kendisine meşru bir gerekçe bulmak için de, akrabalık haklarının gereğini yerine getirdiğini iddia ederek Hz. Osman’ın kanını talep ederken “*Haklı bir sebep olmadıkça Allah’ın haram kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır.*”⁸⁵ âyetini kendisine dayanak yapmıştır.⁸⁶

Sıffin savaşında Şam ordusunun yaptığı hareketin ardından, Hz. Ali’nin ordusunda yer alan ve daha sonra “*Hâricîler*” olarak adlandırılacak olan grubun da ısrarıyla tahkîm süreci başlamıştı. Ancak Hz. Ali’yi tahkîme zorlayan bu grup, daha sonra fikir değiştirerek tahkîm olayına da karşı çıkınca Hz. Ali onlara, “*Sizi bu meseleye ve tahkîme ben teşvik etmedim. Fakat siz, savaş konusunda gevşek davranıyorsunuz. Benim aleyhime ayrılığa düştünüz. Biz Kur’ân’a davet etmişken topluluk bana Kur’ân ile hasımlık yaptı. Ben de, eğer beni Kur’ân’dan davet*

⁸¹ Âl-i İmrân 3; 23.

⁸² Nûr 24; 48-51.

⁸³ İbn A’sem, *el-Fütûh*, III, 183.

⁸⁴ İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 103; el-Belâzurî, *Cümel min Ensâbi’l-Eşraf*, I, 170; İbn A’sem, *el-Fütûh*, III, 159.

⁸⁵ İsrâ 17; 33.

⁸⁶ el-Minkarî, Nasr b. Müzâhim, *Vak’atu Sıffin*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, 1382, s. 32.

ettikleri şeyden kaçınırsam Allah'ın şu âyetlerini aleyhime yorumlarlar diye korktum" dedi ve "Kendilerine Kitap'tan bir pay verilenleri görmüyor musun ki, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın Kitabına çağrılıyorlar da sonra içlerinden bir kısmı yüz çevirerek dönüp gidiyor."⁸⁷, "Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır."⁸⁸ ve "Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişe ederseniz, erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden bir hakem gönderin. İki taraf (arayı) düzeltmek isterlerse, Allah da onları uzlaştırır. Şüphesiz Allah, hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır."⁸⁹ âyetlerini okudu.⁹⁰

3. Emevîler Döneminde Din yorumu-Siyaset İlişkisi

Emevîler döneminde İslâm hukukunun bazı temel müesseselerinin işlerliğini yitirme süreci başlamış ve İslâm anayasa ve idare hukukunun temel ilkeleri olan şûrâ; siyasî idarenin meşruiyetini ümmetten alıp yine ümmete karşı sorumlu olduğu anlayışı; uygulama birliğini sağlayacak olan şûrâ ictihadı; hukuk devleti ve hukukun üstünlüğü anlayışı ile adalet ve eşitlik ilkeleri, pratik anlamlarını yitirerek teorik hale gelmiştir. Yönetimin meşruiyet göstergesi olan biat de, bu muhtevasından soyutlanıp sadece şekli ve cebrî bir detaya indirgenmiştir.⁹¹

Muâviye idareyi ele aldıktan sonra, Ümeyyeoğulları veya taraftarları, onun elde etmiş olduğu hilafetin kendi hakları olduğunu ileri sürerken, bunun kendilerine Hz. Osman'dan intikal ettiğini söylemişlerdir. Çünkü şûra ile halifelige seçilen Hz. Osman, mazlum olarak öldürülmüştür. Onların bu ifadelerinde Hz. Osman'ın kanını talep etmekle birlikte iktidarı elde etme isteklerinin de rolü vardır. Çünkü halifelığın kendilerinden başkasına geçmesi sebebiyle Muâviye ve Emevîler, onu yeniden elde edebilmenin mücadelesini vermişlerdir.⁹²

Müslümanların geniş alanlara yayılmasıyla birlikte bu dönemde kentler çoğalmış, mezhepler ve görüşler farklılaşarak çoğalmış ve halkın ittifak imkânları azalmıştır. Bütün bunlar ise şûrâyı ve özgürce bir seçime dayalı olarak

⁸⁷ Âl-i İmrân 3; 23.

⁸⁸ Mâide 5; 95.

⁸⁹ Nisâ 4; 35.

⁹⁰ el-Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, II, 353-354.

⁹¹ Yaman, *İslâm Hukuku'nun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi*, s. 34.

⁹² Aycan, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, 4. Baskı, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2014, ss. 148-149.

bireyin oyunu alma biçimindeki genel biatı güç gerçekleştir hale getirmişti. O dönemdeki genel uygulamada sırf kimi fitne ve iç savaşların önüne geçmek adına veraset sistemi yaygın bir yapı arz ediyordu. Tüm bunlar da İslâm toplumunun, veraset sistemini benimsemesinin etkenleri olmuştur.⁹³

Emevîler dönemi, Müslümanların iç çekişmelerinin, daha keskin çizgilerle devam ettiği bir dönem olmuştur. Zira Hz. Ali ile mücadelelerinden miras kalan hilâfet çekişmesinin bir devamı olarak Şîa ve Sıffin savaşı ile tahkîm olayının sonucu olarak Hâricîler, devletin yıkılışına kadar Ümeyyeoğullarına muhalefetlerini sürdürmüşler, hatta bu konuda önemli rol oynamışlardır.

Şîa, Hz. Peygamber döneminde gerçekleşmiş bazı olayları ve Hz. Peygamber'in bazı sözlerini kendi menfaâtlerine uygun şekilde yorumlamış ve böylece kendilerine meşru bir zemin bulmaya çalışmışlardır. Bu kapsamda zikredilecek en önemli dayanakları ise, Hz. Peygamber'in, Ğadîr Hum'da yaptığı konuşmadır.

Söylenildiğine göre bu hutbe, Mekke'den Medine'ye dönüş esnasında Ğadîr Hum'da olmuştur ve bu hutbede Rasûlullah'ın (s.a.v.) söylediği sözlerden biri de, *"Ben kimin mevlâsıysam, Ali de onun mevlâsıdır"*⁹⁴sözüdür. Bir başka rivâyete göre de Rasûlullah (s.a.v.) hutbesinde şöyle demiştir : *"Dikkat edin Ey İnsanlar! Ben ancak bir beşerim ve Rabb'imın elçisinin (Ölüm meleği) gelip, benim de icabet etmem yakındır. Size iki ağırlık (emanet) bırakıyorum : Birincisi Allah'ın Kitab'ıdır ki, onda hidâyet ve nur vardır. Allah'ın Kitab'ını alın ve sınıksız sarılın. - Allah'ın Kitab'ına teşvik etti ve ona rağbet etmelerini istedi. - Ehl-i Beyt'ime gelecek olursak, onlar hakkında size Allah'ı(c.c.) hatırlatırım. (Bunu üç kez söyledi)"*⁹⁵ Ğadîr Hum olayı, başka bir rivâyette de şu şekilde anlatılmaktadır : *"Rasûlullah (s.a.v.) ile beraber, Hum vadisi denen bir vâdide konakladık. Namaz kılmayı emretti ve güneşin zeval vakti (Hecîr) namazı kıldı. Güneşe karşı gölgelik yapan bir ağacın altı Rasûlullah için temizlendi ve bize hitap ederek, "Acaba benim her mu'mine kendi nefsinden daha evla olduğumu bilmiyor musunuz? dedi. (Müslümanlar) "Evet biliyoruz" dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: "Ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır. Allah'ım, onu seveni sev, ona düşman olana düşman ol."*⁹⁶

⁹³ Rayyıs, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, s. 180.

⁹⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3. Baskı, thk : Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1949; V, 419, Ahmet b. Hanbel, *Fedâilu's-Sahâbe*, 1. Baskı, thk : Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Camiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1983, II, 572.

⁹⁵ Muslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk : Muhammed Fuad Abdulbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut/Lübnan, t.y., IV, 1823, (H 2408).

⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 372.

Ancak tarihî süreç göstermiştir ki Ali taraftarlığı zamanla, kin ve düşmanlıktan dolayı İslâm'ı yıkmak isteyen herkesin sığındığı bir sığınak haline gelmiştir. Yahudi, Hıristiyan, Zerdüş't ve Hindu atalarının öğretilerini sokuşturmak isteyenler ve ülkesinin bağımsızlığını isteyenler, hevalarının önüne bir örtü olarak Ehli Beyt sevgisini koymuşlardır. Emevîler dönemindeki bazı Farslar da Hz. Ali taraftarlığını kendilerine örtü yaparak Emevî devletiyle savaştılar. Oysa içlerinde Araplara ve devletlerine karşı kin vardı ve amaçları da bağımsızlık idi.⁹⁷

Hâricîler ise, idarenin başında bulunduğu sürece Muâviye'yi, bilhassa Irak ve Fars topraklarında, iç politikada birinci derecede meşgul etmesi bakımından en önde gelen hareketin sahibi olmuşlardır. Hâricîler, temelde siyasî bir olaydan kalkıp, farklı bir dinî anlayışın mümessilleri olarak ortaya çıkmışlardır. Dolayısıyla Hâricîlik bu dönemde sadece siyasî anlayış farklılığı arz eden Ali taraftarlığından çok farklı bir yapıya sahiptir. Onlar görünüşte inançlarına çok sıkı bağlılıkları sebebiyle dinî bir cemaat görüntüsüne girmişler, kendileri dışındakileri Müslüman kabul etmedikleri için onlara karşı cihadı farz kabul etmişlerdir.⁹⁸

Sıffin savaşı vuku bulduğu zaman ve Muâviye, Allah'ın Kitab'ının hakemliğine başvurmayı istediği zaman Hz. Ali'nin taraftarları ihtilafa düştüler. Bunun kabul edilmesinin gerektiği ve bir hile olması sebebiyle kabul edilmemesi konusunda iki görüş ortaya çıktı. Tartışmalardan sonra Hz. Ali tahkîmi kabul etti. Bu sırada bir grup, "Allah'tan başka hüküm verecek yoktur" sloganıyla ortaya çıktı ve tahkîmin hata olduğunu, çünkü durumun açık olduğunu ve tahkîm olayının, savaşı iki gruptan hangisinin haklı olduğu konusunda şüpheyi ifade ettiğini söylediler. Hz. Ali'ye hata yaptığını hatta kafir olduğunu kabul eder ve tahkîmi reddederse yanına döneceklerini ve tekrar onunla birlikte savaşacaklarını söylediler. Fakat Hz. Ali bunu kabul etmedi. Bu âyetle devamlı surette Hz. Ali'yi sıkıştırmaya başladılar. Hz. Ali'nin dönmesinden ümitlerini kestikleri zaman içlerinden birini evinde topladılar ve ardından da Kûfe yakınlarındaki Hârûrâ köyüne gittiler. Bu köye nisbetle onlara "Hârûriyye" adı verilirken ayrıca "La hukme illallah" âyetini sloganlaştırmalarında dolayı da "Muhakkime" adı verilmiştir.⁹⁹

Hâricîler, Sıffin savaşı sürecinde Züfer b. Husayn et-Tai'nin evinde toplanmış ve "İncil ehli Allah'ın onda indirdiği ile hükümler. Allah'ın indirdiği ile

⁹⁷ Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 297.

⁹⁸ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, s. 152.

⁹⁹ Emin, *Fecru'l-İslâm*, ss. 277-278.

hükmetmeyenler, fasıkların ta kendileridir."¹⁰⁰ âyetini kendilerine dayanak yapmışlardır.¹⁰¹

Abdumelik b. Mervân zamanında Şubeyb b. Yezîd liderliğinde ayaklanan Hâricîler de, Ezârika'nın kanını talep ederken "*La hukme illallah*" prensibini kendilerine dayanak yapmışlardır.¹⁰²

Ömer b. Abdülazîz dönemi, Emevîler döneminde istisna bir süreç olmuştur. Çünkü müttaki bir halife olan Ömer b. Abdülazîz, kendisinden önceki ve sonraki halifelerin aksine, muhalefeti baskıyla susturmak yerine, onlarla diyalog kurma ve onları anlama çabasında olmuştur. Bu sebeple onun dönemi, yönetim ile halkın uyduğu ve sorunların en aza indirildiği bir dönem olmuştur.

Harûriyye, Ömer b. Abdülazîz'in yanına girip selamlaştıktan sonra "Lâ hukme illallah" deyince halife de, "*Evet. Lâ hukme illallah*" demiştir.¹⁰³ Aynı prensip, farklı bakış açılarıyla bir ihtilafın dayanağı olarak görülebildiği gibi, doğru yaklaşım da bir ittifakın dayanağı haline gelebilmektedir.

Emevî halifeleri, ekonomik kaygılar sebebiyle, zimmîlerden alınan cizye vergisini, onlar Müslüman oldukları zaman da almaya devam etmişlerdir. Ömer b. Abdülazîz ise, bunu olması gerektiği gibi uygulama gayretinde olmuştur. Adıyy b. Ertât, Ömer b. Abdilaziz'e mektup yazarak, "*Ehl-i Zimme cizye korkusuyla İslâm'a giriyor*" diyerek görüşünü sormuş, o da cevabi mektubunda, "*Allah (c.c.) nebisini davetçi olarak göndermiştir, vergi toplayıcısı olarak değil*" diye cevap vermiştir.¹⁰⁴

Ömer b. Abdülazîz, yönetim konusunda da farklı bir çizgi izlemiş ve âyetleri referans almak suretiyle, devletin önemli işlerinde zimmîlere yer vermemiştir. Ömer b. Abdilaziz'in bu konudaki tavrının sebebi de tamamen dinî kaygılar olmuştur. Zira o, valilerine ve görevlilerine yazdığı bir mektupta şöyle demiştir : "*Allah, İslâm ile Müslümanlara ikramda bulunmuş, onları şerefleştirmiş, üstün kılmıştır. Zillet ve küçüklüğü, Müslümanlara muhalefet edenlerin başına geçirmiş, Müslümanları insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmet yapmıştır. Müslümanların işlerini zimmet ve harâc ehline (gayri Müslimlere) vermeyin. Onlar ellerini ve dillerini Müslümanların üzerine yayar ve Allah'ın üstün kıldığı Müslümanları zelil eder, Allah'ın ikram ettiği Müslümanları küçük görürler,*

¹⁰⁰ Maide 5; 47.

¹⁰¹ İbni Kuteybe, *el-İmâme*, I, 114.

¹⁰² el-Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, VIII, 30; İbn A'sem, *el-Fütûh*, VII, 59.

¹⁰³ el-Belâzurî, *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, VIII, 190.

¹⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, 1. Baska, thk : Yusuf b. Ahmed el-Bekrî, Şakir b. Tevfik el-Ârûrî, Ramadî li'n-Neşr, 1997; I, 458.

*onları hilelerine maruz bırakırlar. Allah (c.c.) şöyle buyuruyor : "Ey inananlar! Kendinizden başkasını kendinize dost edinmeyin. Onlar sizi bozmaktan geri durmazlar ve size sıkıntı verecek şeyleri isterler."*¹⁰⁵ ve *"Ey inananlar! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin, onlar birbirilerinin dostudur."*¹⁰⁶ *Vesselam*".¹⁰⁷

Ancak Ömer b. Abdülazîz'den sonra gelen halifeler, eski bozuk düzene geri dönmüşler ve bu da ihtilafların iyice derinleşmesine ve sonuçta devletin yıkılmasına sebep olmuştur.

Netice itibariyle Müslümanlar, H. I. Asır boyunca meydana gelen olaylarda kendi konularını savunmak amacıyla daima nasslara başvurmuşlardır. Bu konuda, ilk dönem Müslümanları, genel olarak, samimi bir şekilde sorunlara çözüm bulma ve hayatlarına yön verme kaygısını taşıırken, özellikle Hz. Osman'ın katliyle başlayan süreçte ise, kendilerine Müslüman toplumda meşru bir zemin bulma kaygısı ağırlık kazanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal bir varlık olan insan, ilk andan itibaren hep siyaset ve din ile birlikte yaşaya gelmiştir. Farklı düşünce ve isteklere sahip insanlardan oluşan bir toplumda düzenin sağlanması için siyasetin ve siyaset kurumlarının varlığı zaruri iken, insanın, yaratıcısına karşı görevlerini öğrenmesi ve yerine getirmesi açısından da din zaruridir.

Din ile Siyaset ilişkisi açısından bakıldığı zaman tarih, birçok yönetim şekline sahne olmuştur. Kimi zaman devletin kontrolünde bir din "Bizantinizm" şeklinde kendisini göstermiş, kimi zaman dinin kontrolünde bir devlet yönetimi "Teokrasi" şeklinde kendisini göstermiş, kimi zaman da din ve devlet ilişkileri ayrı tutulmak suretiyle "Laik" yönetimlere şahit olunmuştur.

Bununla birlikte fitri bir ihtiyaç olan din, her zaman toplumun gönlünde ayrı bir yere sahip olmuştur. Bu sebeple hayatın gelişen olaylarında da din ve onun yorumu önemli roller edinmişlerdir. Hem siyaset sahnesinde yer alanlar hem de halk kesiminde ortaya çıkan kimi fraksiyonlar, kendilerine meşru bir zemin bulabilmek ve insanları kendi taraflarına çekebilmek için dini argümanlardan istifade etmişlerdir.

İnsanlığa son peygamber olarak gönderilen Hz. Peygamber, bir peygamber yöneticiydi. Yani hem kendisine tâbi olanların lideri olarak bir devlet başkanı, hem de Allahu Teâlâ'dan vahiy alan bir peygamberdi. Onun dönemi, tüm insanlık

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3; 118.

¹⁰⁶ Maide 5; 51.

¹⁰⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 120.

için örnek bir dönem olmuş ve insanlığın mutluluğu için en ideal ilkeler süreçte yaşanmıştır.

Vahiy alan bir lider olarak Hz. Peygamber'in karar ve davranışları her zaman vahiy tarafından yönlendirilmekte idi. Bununla birlikte vahiy gelmeyen konularda o, ashabıyla istişare etmiş ve bu yönde kararlar almıştır. Hz. Peygamber'in siyasî kararlarına bakıldığı zaman; savaşlar, anlaşmalar, hükûkî işler vs. hayatın tüm alanlarındaki işlerin, nassların açık ya da yoruma dayalı çıkarımlarına göre hareket edildiği görülmektedir. Ashabı da izaha muhtaç bir durumla karşı karşıya kaldıkları zaman cevabını Rasûlullah'tan almaktaydılar.

Râşit halifeler dönemi de Asr-ı Saâdet'teki uygulamaların bir devamı olarak başladı ve özellikle ilk iki halife döneminde bu şekilde devam etti. Ancak Hz. Osman'ın yönetiminin ilerleyen dönemlerinde başlayan ve onun katliyle sonuçlanan süreçte, toplum arasında farklı görüşler belirgin hale gelmeye başladı. Bu sürecin devamı niteliğinde gelişen Hz. Ali dönemi ise, dinî ve siyasî farklılıkların iyice belirginleştiği ve hem kendilerini meşrulaştırmak isteyen grupların hem de onları karalamak isteyen rakiplerinin kimi zaman hadis uydurdıkları kimi zaman da nassları kendi menfaâtlerine olacak şekilde yorumladıkları bir dönem olmuştur.

Önceki süreçte Müslümanlar, genel anlamda gaza fikriyle hareket edip sade ve samimi bir hayat yaşamaya çalışırken, Hz. Osman'ın katlinden sonra başlayan süreçte ve özellikle de farklı kesimden insanlarla kaynaşmanın olduğu ve fatihler sonunda zengin hayatın revaç bulmaya başladığı Emevîler döneminde, samimiyet noktasında zaafı göstermeye ve buna bağlı olarak da nassların yorumları konusunda gevşeklikler sergilemeye başlamışlardır.

Son olarak Emevîler dönemi ise, yönetim alanında da değişimlerin yaşandığı ve saltanatın, hilâfetin yerini aldığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde din noktasında yine hassasiyet gösterilmekle birlikte, yeri geldikçe nassların yorumlarında; asabiyet, menfaat ve taassup gibi faktörlerin etkisi de hissedilmiştir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, Hayrettin Karaman vd., 8. Baskı, TDV. Yayınları, Ankara, 2010.

Ahmed b. Hanbel (241/855), *el-Müsned*, 3. Baskı, thk: Ahmed Muhammed Şakir, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1949.

-----, *Fedâilu's-Sahâbe*, 1. Baskı, thk: Vasiyyullah b. Muhammed Abbas, Camiatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1983.

el-Âmiri, Yahyâ b. Ebu Bekr b. Muhammed b. Yahya (893/1488), *Behcetu'l-Mehafil ve Buğyetu'l-Emasil fi Telhisi'l-Mucizati ve's-Şemâil*, Dâru Sâdir, Beyrut, ty.

- Ayar**, Kenan, *Sahâbe Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'ân'ın Rolü*, 1. Baskı, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2014.
- Aycan**, İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyân*, 4. Baskı, Ankara Okulu Yay. Ankara, 2014.
- el-Belâzurî**, Ahmed b. Yahya b. Câbir (279/892), *Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf*, 1. Baskı, thk: Süheyl Zekkâr-Riyad ez-Ziriklî, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1996.
- el-Beyhakî**, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa (458/1066), *Delâilu'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi's-Serîa*, 1. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405.
- Ebu'l-Ferec**, Kudâme b. Ca'fer b. Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî (337/948), *Kitâbu'l-Harâc ve Sınâatu'l-Kitâbe*, 1. Baskı, Dârü'r-Reşîd, Bağdat, 1981.
- Emin**, Ahmet, *Fecru'l-İslâm*, Müessesetü Hindâvî, Kahire, 2011.
- İbn A'sem** el-Kûfî, Ahmed b. Muhammed (314/926), *el-Fütûh*, 1. Baskı, thk: Ali Şîrî, Dârü'l-Edvâ, Beyrut, 1991.
- İbnü'l-Esîr**, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed (630/1233), *el-Kâmil fi't-Tarih*, 1. Baskı, thk: Ömer Abdusselâm, Tedmürî, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1997.
- İbni Hişâm**, Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî (213/828), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2. Baskı, thk: Mustafa es-Sekâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhafîz eş-Şelebî, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır, 1955.
- İbn Kayyim** el-Cevziyye (V.751/1350), *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, 1. Baskı, thk : Yusuf b. Ahmed el-Bekrî, Şakir b. Tefvik el-Ârûrî, Ramadî li'n-Neşr, 1997.
- İbni Kesîr**, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1372), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk: Mustafa Abdülvâhid, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1976.
-----, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1986.
- İbni Kuteybe**, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-İmâme ve's-Siyase*, 3. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009.
-----, *el-Meârif*, 2. Baskı, thk: Servet Ukkâşe, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, Kahire, 1992.
- İbni Sa'd**, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Munî (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübârâ*, 1. Baskı, thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.
- İbni Seyyidinnâs**, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (734/1334), *Uyûnu'l-Eser fi Funûni'l-Meğâzi ve's-Şemâil ve's-Siyer*, thk: İbrahim Muhammed Ramazan, Dârü'l-Kalem, Beyrut, 1993.
- İbni Şebbe**, Ömer b. Şebbe b. Ubeyde (262/876), *Tarihu'l-Medine*, thk: Füheym Muhammed Şeltût, Seyyid Habîb Mahmud Ahmed Hesabına Allah Rızası İçin Vakıf, Cidde, 1399.
- el-Kelâî**, Ebü'r-Rebî Süleyman b. Musa b. Salim (ö. 634/1237), *el-İktifâ fi Meğâzi'l-Mustafa ve's-Selâseti'l-Hulefâ*, 1. Baskı, thk: Muhammed Kemaluddin İzzuddin Ali, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1997.
- el-Makrizî**, Takiyuddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir (845/1441), *İmtâu'l-Esmâ' Bimâ li'n-Nebî mine'l-Ahvâl ve'l-Emvâl ve'l-Hafede ve'l-Metâ'*, 1. Baskı, thk: Muhammed Abdülhamid en-Nümeysî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.
- Minkarî**, Nasr b. Müzâhim (212/827), *Vak'atu Sıffîn*, thk: Abdusselam Muhammed Harun, Kahire, 1382.
- Mustafa**, Nevin Abdülhâlık, *İslâm Düşüncesinde Muhalefet*, 2. Baskı, çev: Vecdi Akyüz, Ayışığı Kitapları, İst., 2001.
- Muslim b. el-Haccâc** (261/875), *Sahîhu Müslim*, thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut/Lübnan, t.y.

- Özkan, Mustafa**, *Dört Halife ve Emevîler Döneminde Din-Devlet İlişkisi*, 2. Baskı, Araştırma Yayınları, Ankara, 2015.
- Rayyıs, Ziyauddin**, *İslâm'da Siyasî Düşünce Tarihi*, çev: İbrahim Sarmış, Nehir Yay., İst., 1995.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr (310/923)**, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 1. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1407.
- el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822)**, *Kitabu'r-Ridde Mea Nebze min Fütûhi'l- Irak*, 1. Baskı, thk: Yahya el-Cebbûrî, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut, 1990.
- Yaman, Ahmet**, *İslâm Hukuku'nun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset-Hukuk İlişkisi*, Esra Yayınları, İstanbul, 1999.